

ГЛОБАЛ МЕДИАХБОРОТ ТИЗИМИНИНГ ЁШЛАР МАЪНАВИЯТИГА ТАЪСИРИ

“Ҳозирги кунда тобора тезкор ва кўптармоқли соҳага айланиб бораётган оммавий ахборот воситалари учун глобал медиа маконда кескин рақобатга дош бера оладиган, фаол гражданлик позициясига эга замонавий кадрлар тайёрлаш олдимизда турган энг муҳим вазифадир”.

Шавкат Мирзиёев.

НОРОВ Саид,

Мирзо Улуғбек номидаги Самарқанд архитектура ва қурилиш институти доценти, фалсафа фанлари номзоди.

Аннотация: Мақолада медиахборот тизимининг ретроспектив асослари, генезиси, функционал аҳамияти ҳақидаги муқобил илмий назариялар, таълимотлар қиёсий таҳлил қилиниб, ҳозирги ривожланиш босқичи хусусиятларига оид назарий-мантиқий хулосалар чиқарилган.

Калит сўзлар: Медиаахборот, медиамаданият, медиаахборот коммуникацияси, “оммавий маданият”, ахборот хуружи, ахборот хавфсизлиги, ахборот босими, ахборот агрессияси ахборот экспансияси, ахборот бозори, ахборот бизнеси, ижтимоий тармок, блогер.

Said NOROV

Associate Professor of Samarkand Architecture and Construction Institute named after Mirzo Ulugbek, PhD.

THE EFFECT OF THE GLOBAL MEDIA SYSTEM ON YOUTH SPIRITUALITY

Abstract: The article is based on a comparative analysis of alternative scientific theories, doctrines on the retrospective foundations, genesis, functional values of media information systems in modern society and gives generalizing theoretical conclusions.

Keywords: media information, media culture, media communications, "mass culture", information attack, information security, information pressure, information aggression, information market, information business, social networking, blogger.

Инсоният тарихи – ахборот яратиш ва трансформация технологияси ривожланиши тарихидан иборат бўлиб, унинг ҳозирги босқичи жамоатчилик томонидан: “ахборот технологиялар асри”, “интеллектуал ресурслар асри”, “юксак технология ва замонавий билимлар асри”, “техноген цивилизация асри”, “дунё медиаахборот макони” деган атамаларни умумий ном билан “глобаллашув жараёни” деб тавсифланмоқда.

Жамиятнинг ижтимоий-иқтисодий муносабатлари “дунёвийлашуви” жараёнини ифодаловчи бу ҳодисада ижобий ва салбий томонлар бирлигини кўрамиз. Яъни, унинг позитив моҳияти ва аҳмияти: Ер юзидаги барча давлатлар, халқлар ўртасидаги интеграция ва ҳамкорлик алоқаларининг кучайиши, трансмиллий бозор иқтисодиёти муносабатлари шаклланиши учун қулайликлар вужудга келиши, ахборот айрибошлаш коммуникацияси ва технологиялари ривожланиши, илм-фан ютуқлари оммавийлашуви, турли миллий кадриятлар уйғунлашуви, цивилизациялараро мулоқотнинг янги сифат касб этиши, экстремал шароитларда ўзаро ёрдам кўрсатиш имкониятлари ортаётганлигини ифодалайди.

Шу билан бирга, бу жараённинг негатив оқибатлари: глобал муаммолар каскади кескинлашуви, маънавий инқироз, “оммавий маданият”, ғоявий-мафкуравий хавф таҳдидлари эскалацияси кучайишига, ахлоқий кадриятлар девалвациясига, ксенофобия, экстремизм, терроризм, этноэгоцентризм, этноэгоизм, “гуманизм қашшоқлиги” ва бошқа халқаро девиант хулқ-атворлар шаклланишига олиб келмоқда. Зеро, дунё халқлари лексиконига: “ахборотлашган жамият”, “виртуал олам”, “ахборот босими”, “ахборот агрессияси”, “ахборот экспансияси”, “ахборот хуружи”, “ахборот хавфсизлиги”, “медиа-ахборот маданияти” “ахборот бозори”, “ахборот маркетинги”, “ахборот бизнеси” ва бошқа шу каби атамаларнинг кириб келиши ҳам тасодифий эмас.

Ваҳоланки, Ўзбекистон Президенти Шавкат Мирзиёевнинг 2919 йил “Матбуот ва оммавий ахборот воситалари ходимлари куни” муносабати билан табригида таъкидлаганидек: “Ахборот майдонидаги турли баҳс ва тортишувлар, аввало, ҳаққонийлик ва холислик тамойилларига асосланиши, қонун ва одоб қоидалари доирасида бўлиши, шахсий ғараз ва хусуматга, сохта обрў орттириш

узулига айланиб кетмаслиги, инсон шахси ва шаънини таҳқирлашдан йироқ бўлиши, бундай салбий ҳолатларга бизнинг медиа майдонимизда мутлақо ўрин бўлмаслиги керак” [1.].

Ғарб медиаахборот мутахассисларининг “медиа-саводхонлик” (media literacy) тушунчасини: медиаматнларни шарҳлаш – таҳлил этиш ва яратиш қобилияти [5.], турли шакллардаги ахборотни олиш, таҳлил этиш, баҳолаш ва узатиш қобилияти [6.], одамни замонавий дунёдаги кодли ва репрезентацион тизимлар фаолиятида медианинг ижтимоий-маданий, сиёсий контекстини тушунишга, медиаматнларни идрок этиш, яратиш, таҳлил этиш, баҳо беришга тайёрлаш жараёни [7], инсонларга аудиовизуал ва босма матнларнинг маданий аҳамияти, мазмунини тушунишга, яратишга ва баҳолашга ёрдам беришга ундовчи ҳаракат [3], деган умумий классик изоҳларини медиамаданият таърифи [6] методологик асос қилиб оладиган бўлсак, “медиамаданият” атамаси, унинг ижодкори ва истеъмолчиси, объекти ва субъектининг медиаахборот мазмунини тушунишда қарашлари уйғунлигини ифодалайди, яъни медиаматнларни баҳолашда танқидий ва таҳлилий ёндашуви асосида “оммавий маданият” манипуляциясига қаршилик қилиши керак [7], деган хулосага олиб келади.

Бошқача қилиб айтганда, глобаллашув жараёни натижаларидан икки хил мақсадда – эзгулик ва ёвузлик йўлида фойдаланиш мумкин. Яъни жамият тарихинининг тадрижий ривожини инсониятни камолотга, юсак марраларга чорлайдиган бунёдкор ғоялар билан бирга ёвуз, вайронкор ғоялар ўртасида азалдан кураш бўлиб келгани ва бугун ҳам бу давом этаётганини кўрсатади

Глобаллашув жараёнининг ижобий томонларини кучайтириш, салбий оқибатлари профилактикасида жамият ахборот маданиятини ва таълим-тарбияни ривожлантиришга муқобил йўл йўқ. Бу борадаги энг муҳим вазифа – ҳар бир инсоннинг маънавий ҳаёти турли таҳдидлардан ҳимоя қилиш масаласида ўз бурчи ва масъулиятини аниқлаб олишидан иборат. Чунки ёшлар онгу шуури, қалби ва дунёқараши ривожидан ахборотлар, маълумотлар айрибошлаш муҳим роль ўйнайди.

Глобаллашув шароитида индустриал ривожланган давлатларнинг медиаахборот технологияларни яратиши, трансформация коммуникацияси ва инфраструктурасини такомиллаштириб, ахборот бозорида ҳукмрон мавқега эга бўлишидан икки асосий мақсад кўзга ташланади. Яъни: биринчиси – дунёда сиёсий ва мафкуравий гегемонликка давогар давлатларнинг “демократик” тараққиёт моделини,

ҳаёт тарзини ёшлар онгига сингдиришга доир ғоявий-мафкуравий буюртмани бажариш; иккинчиси – стихияли ахборот бозори конъюктураси талаблари, эҳтиёжлари асосида бойлик орттиришдан иборатдир. Зеро, сўнгги пайтларда медиаахборот бозори осон пул топиб, бойлик орттиришда муҳим манба, восита бўлиб қолмоқда.

Расмий маълумотларга кўра, дунёда: ноқонуний қурол-яроғ, наркотик моддалар, одам савдосидан кейин турадиган ахборот бизнеси трансмиллий характер касб этиб, тўртинчи ўринда туради. Хусусан, дунё медиаахборот бозорини эгаллаган йирик компаниялар орасида Quest Net компаниясининг 16 мингга яқин дистрибьюторлари планетанинг барча ҳудудларида фаолият олиб боришмоқда. Масалан, тармоқ маркетинги (русча – “сетевой маркетинг”) деб аталадиган бундай ташкилотларнинг асл мақсади ёшларда утилитар-меркантил маиший ҳаёт психологиясини шакллантириш учун, уларни меҳнатдан бездириш, енгил ҳаёт кечиришга ўргатиб, мустақил ҳаёт қуришга бўлган интилишини сўндиришдан иборатлиги маълум.

Глобаллашув шароитида ахборотнинг, жамият мафкуравий манзарасига таъсир ўтказиш имконияти сифатида, муайян сиёсий куч ва марказ манфаатларига хизмат қилиши сир эмас. Айниқса, бугунги кунда ОАВ тизимида интернет ижтимоий тармоқларининг ривожланиши турли-туман медиаахборот ва маълумотлардан хабардор бўлиш имкониятларини кенгайтирмоқда. Бундай шароитда инсон: мустақил фикрига, синовлардан ўтган ҳаётий миллий кадриятларига, соғлом илмий дунёқарашига, мустаҳкам иродасига ва ҳаётий позициясига эга бўлмаса, ҳар хил ошқора ва яширин ахборот хуружлари жамиятни маънавий инқирозга олиб келади.

Шунинг учун ҳам жамият ҳаётини беқарорлаштиришдан манфаатдор сиёсий кучлар ёшларда тарихий кадриятларга нигилистик муносабатни шакллантириб, маргиналлаштириш (манқуртлаштириш) учун турли кўнгилочар теледастурлардан ва бошқа салбий ахборот тарқатиш манбаларидан кенг фойдаланилмоқда. Масалан, Россиянинг 5 та умуммиллий телеканаллари информацион дастурлари кунига, ўрта ҳисобда 302 марта ғайриахлоқий негатив маълумотни эълон қилади. Хусусан, бу телеканалларда намойиш қилинган фильмларда бир кунда: 160 – муштлашув, 202 – қотиллик, 6 – ўғрилиқ, 10 – зўравонлик, 66 – ичкиликбозлик саҳналари учрайди. Ёшларда негатив эмоционал ҳиссиётни уйғотадиган оммавий нашрларнинг тарқатилаётганлиги ҳам бундан кам эмас.

Ҳозирги даврда, ривожланган мамлакатларда сунъий йўлдошлар ахборот узатишнинг энг қулай ва самарали воситаси бўлиб қолган. Жумладан, АҚШда – 30 та, Японияда – 21 та, Россияда – 12 та, Хитойда – 9 та, Хиндистонда – 9 та сунъий йўлдошлардан узатилаётган ахборотлар катта иқтисодий фойда манбасига айланган ва айрим сиёсий кучларнинг глобал медиаахборот маконини бошқариш ва назорат қилиш имкониятини кучайтирмоқда. Энг муҳими, тарқатилаётган маълумот ва ахборотларнинг катта қисми ғайриахлоқий мазмунга эга. Хусусан, “Рамблер” ахборот қидирув тизимида 317537 та порнографияк сайт бўлиб, уларда 8029267 дан ортик материал тўпланган.

Айниқса, кейинги вақтларда жаҳонда информацион воситалар салоҳияти ва балансининг ривожланаётган “учинчи дунё” мамлакатлари фойдасига ўзгараётгани, замонавий глобал медиаахборот ижтимоий тармоқлари кўпайиб бораётганлиги, уларнинг ёшлар мафкуравий қиёфасига, маънавий дунёсига таъсир кўрсатиш имкониятларини ва географиясини янада кенгайтирмоқда.

Медиаахборот технологияларининг ёшлар тарбиясига салбий таъсири миллий урф-одатларга, анъаналарга, умуман маънавий қадриятлар тарихий меросига нигилистик муносабатни шакллантиришга, одамларни жаҳолат, шафқатсизлик, номуссизлик, ҳаёсиз шахвоний ҳирс руҳида тарбиялашга қаратилганлиги билан характерланади. Шунинг учун ҳам, медиаахборот трансформацияси технологияси ривожланишини: демократик-гуманистик тамойиллар асосида ташкиллаштириш, бошқариш ва назорат қилиш зарурияти, глобал миқёсда маънавий хавфсизликни сақлаш муаммосини долзарблаштирмоқда.

Глобал медиаахборот маконида “ижтимоий тармоқ”, “блогерлар” деган тушунчалар, пайдо бўлганига кўп бўлгани йўқ, лекин уларнинг кишилар, айниқса ёшлар онгига, дунёқарашига таъсирини аниқлаш ва баҳолаш мураккаблашиб бормоқда. Чунки жаҳон ахборот майдони шиддат билан кенгайиб бораётган ҳозирги шароитда ёшларнинг изчил шаклланаётган онгини тақиқлар билан чеклаб, “буни ўқима”, “уни кўрма”, деб бир томонлама тарбия бериш, замон талабига ҳам, эзгу мақсад-муддаоларимизга ҳам тўғри келмайди.

Кишилар орасида Интернет ижтимоий тармоқлари оммалашиб бормоқда. Бу форматдаги

тармоқлар, асосан, ўзаро “танишиш”, “бирлашиш”, “дўстлашиш”, “мулоқот” учун ташкил этилган бўлса ҳам ҳозир улар, кенг жамоатчилик томонидан ёшлар маънавий дунёсини қашшоқлаштирувчи, турли бузғунчиликларни, девиант хулқ-атворларни тарғиб-ташвиқ қилувчи таҳдид сифатида баҳоланмоқда.

Айниқса, ёшлар ўз вақт бюджетининг асосий қисмини Интернет ижтимоий тармоқлари орқали тарқатилаётган ахборотлар билан танишишга ажратишлари, уларнинг онгини заҳалашдан ташқари жисмоний ва руҳий соғлигига жиддий зарар етказмоқда. Англиялик олим Арик Сигманнинг фикрича, “Ижтимоий тармоқлар инсон соғлигига салбий таъсир кўрсатади, Чунки одамларнинг жонли мулоқоти кескин камаяди ва интернетга боғлиқлик ортиб бораверади. Ўтказилган тадқиқотлар натижасида маълум бўлдики, йигирма йил ичида муҳим масалаларни юзма-юз ҳал қилмаслик ҳолати уч баробарга кўпайган” [2].

Шунинг учун ҳам, Ўзбекистонда 2017 йил 8 сентябрда “Болаларни уларнинг соғлигига зарар етказувчи ахборотдан ҳимоя қилиш тўғрисида”ги Қонун [8] қабул қилиниши ҳам бежиз эмас. Қонуннинг мақсади болаларни уларнинг соғлигига зарар етказувчи ахборотдан ҳимоя қилиш соҳасидаги муносабатларни тартибга солишдан иборат.

Бугунги кунда дунёда 3 миллиардга яқин аҳоли ижтимоий тармоқлар аъзосидир. Ўзбекистонда 13 миллиондан ортиқ киши, яъни аҳолининг 38 фоизи Интернетдан фойдаланади. Биргина “Facebook” ижтимоий тармоғида ҳозир 1 миллиард 366 миллиондан ортиқ фойдаланувчи бўлиб, улардан 140 минг нафари ўзбекистонликлардир [2.]. Кундан-кун уларнинг сони кўпайиб юртимиздаги president.uz, gov.uz, lex.uz, yi.uz, uza.uz, ziyonet.uz, edu.uz, islom.uz, senat.uz веб-сайтларидан тўғри ва аниқ ахборотларни олиб ёшларимиз бу борада ўз билимларини ошириб келмоқдалар.

Интернет маълумотларидан фойдаланиш маданияти “қашшоқлиги” оқибатида ёшлар ўртасида бузғунчи ғоялар, ёвуз қарашлар ва беҳаё маълумотлар тарқалиб, уларни оилавий ҳаётдан, ижтимоий муносабатлардан бегоналашувга, бефойда суҳбатларга вақтни зое қилиб маргиналлашувига олиб келмоқда. Зеро, бундай ахборотлар ёшларнинг психологик ва жисмоний соғлигига таъсир этишга, уларда жамиятга норозилик

хиссини уйғотишга қаратилгани билан ажралиб туради.

Мафкуравий рақибларимизнинг жамият ижтимоий-сиёсий, маънавий-психологик муҳитини беқарорлаштириш мақсадида ижтимоий тармоқлар орқали тарқатаётган ҳар хил миш-мишлари, ваҳимали хабарлари, ўсмирлар ва ёшлар маънавиятига салбий таъсир этадиган, миллий кадриятларни емирадиган порнографик суратлар, матнлар медиаахборотлар мазмунини ташкил қилади. Бу медиаахборот муайян даражада ўз мақсадига эришмоқда, яъни статистик маълумотларига кўра, 8-15 ёшдаги ўсмирларнинг 10 нафаридан 9 таси порнографик маҳсулотларни кўрган ёки кўришни истади. 17 фоиз ёшлар эса тақиқланган ресурсларни кўради ва уни бевосита амалда қўллашга тайёр.

Бугунги глобаллашув жараёнида ахборот ишлаб чиқариш, узатиш, қабул қилиш ва ўзлаштириш усул-воситаларининг ишончлигини аниқлаш, ахборот хавфсизлигини таъминлашда асосий вазифа бўлиб қолмоқда. Зеро, “ахборот хавфсизлиги”, бир томондан, жамиятни табиий ёки сунъий, тасодифий ёки қасддан қилинган ахборот хуружидан муҳофаза қилиш инфраструктурасининг ривожланиш даражасига, иккинчи томондан, унинг ҳуқуқий-маъмурий, сиёсий-ташқилий, интеллектуал-дастурий асосларини такомиллаштиришга, педагогик-дидактик техник-технологик базасини ривожлантириш муаммоларига комплекс-системали ва дифференциаллашган ёндашувни тақозо қилади.

Шу нуқтаи назардан, медиаахборот маданиятининг жамият ахборот хавфсизлигини таъминлаш борасидаги вазифаси, миллий маънавиятга потенциал таҳдид манбаларини аниқлаш ва улардан ҳимояланиш чораларини қўллашдан иборат. Бунинг учун, умумлаштириб айтганда, биринчидан, ҳозирги пайтда дунёда ягона глобал медиаахборот макониинг вужудга келиши, нафақат уни бўлиб олиш, балки унда кечаётган жараёнларни назорат қилиш ва бошқаришда гегемонликка давогар томонлар пайдо бўлишига олиб келди; иккинчидан, медиаахборот технологиялари ривожланган ва демократик бошқарув тизими тараққий этган давлатлар тажрибасидан фойдаланиш, умуминсоният цивилизацияси манфаатларига мосдир; учинчидан, медиаахборот тизимини ривожлантиришда илмий-тадқиқот

ишларини ва мутахассислар тайёрлашни кучайтириш мафкуравий иш самарадорлигини таъминлаш шартидир; тўртинчидан, ёшларнинг Интернет ижтимоий тармоқ маълумотларини “селекция” қилиб, ўзлаштириш маданияти, уларнинг ижтимоий-сиёсий фаоллик даражасини белгилайдиган мезонга айланиши керак; бешинчидан, ёшлар маънавиятига салбий таъсир қилаётган ахборот хуружларидан ҳимоя қилиш учун миллий доменларимиз ижтимоий тармоқларини янги миллий медиаахборотлар билан бойитиш, уларни ёт оқимлардан ҳимоя қилиш самарадорлигини оширади; олтинчидан, Интернет тармоғи жадал ривожланиб, глобаллашиб бораётган ҳозирги шароитда ахборот истеъмоли маданиятининг маънавий маданият таркибий қисмига айланиши муҳим аҳамият касб этмоқда; еттинчидан, мамлакатимизда “хорижий медиа компаниялар билан ҳамкорликни кучайтириш, чет эл веб-ресурслари ва сайтларидан тўлиқ фойдаланиш имкониятини яратиш, ... ахборот майдонидаги фикрлар хилма-хиллигини таъминлашга қаратилган қатор чора-тадбирларни амалга ошириш” [1] бу соҳани ривожлантириш шартидир.

Фойдаланилган манбалар

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг “Матбуот ва оммавий ахборот воситалари ходимлари куни” билан табриги. www.president.uz
2. Мухаммад Амин Яҳё. Интернетдаги таҳдидлардан ҳимоя. Тошкент. “Мовароуннахр”. 2016 йил. 177-бет.
3. Aufderheide, P., Firestone, C. (1993). *Media Literacy: A Report of the National Leadership Conference on Media Literacy*. Queenstown, MD: The Aspen Institute, p.1.
4. Duncan, B. (Ed.) (1989). *Media Literacy Resource Guide*. Toronto: Ministry of Education of Ontario, Publications Branch the Queen's Printer, 232 p.
5. Worsnop, C.M. (1994). *Screening Images: Ideas for Media Education*. Mississauga: Wright Communication, 179 p.
6. Kubey, R. (1997). *Media Education: Portraits of an Evolving Field*. In: Kubey, R. (Ed.) *Media Literacy in the Information Age*. New Brunswick & London: Transaction Publishers, p.2.
7. *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences*, 2001, p.9494.
8. Ўзбекистон Республикасининг “Болаларни уларнинг соғлиғига зарар етказувчи ахборотдан ҳимоя қилиш тўғрисида”ги Қонуни. “Халқ сўзи”, 2017 йил 8 сентябрь.